

Det goda livets landskap.
Landskapsupplevelser
på två herrgårdar i Sörmland.
BILD 1: Valinge: Strutsar: 134.jpg

Inledning

Där ligger herrgården inbäddad i djup grönska! Följ den doftande lindallén fram mot den nykrattade gårdsplanen. Bortom ekhagarnas uråldriga trädstammar glittrar insjöns blå vatten. Den öppna sörmlandsnaturen med slott, torp och gårdar inbjuder till spännande strövtåg. Känner du lugnet? Hör du fågelsången? Låt dig förföras av det vänliga herrgårdslandskapet!¹

Med dessa ord vill den samlade regionala turistbranschen, ”Destination Sörmland”, locka oss att turista i det sörmländska landskapet sommaren 2001. Och just så här har landskapet Södermanland ofta kommit att framställas. Detta är Herrgårdslandskapet par préférence! Men lika vanlig är bilden av Sörmland som ett slags ideallandskap, ”det svenskaste av allt svenskt” eller som någon skrev: ”så folkvisesvenskt att det nästan gör ont”.² Inte sällan framstår de ”vänliga” herrgårdarna som själva förutsättningen för såväl detta svenska som för det ideala: ”Unna dig känslan av det goda livet. Upplev herrgårdarnas Sörmland” manar oss turistbroschyren.³

BILD 2: Sörmlandslandskap med hagar, skogsbackar, sjö, torp/gård/herrgård.

BILDTEXT:

Landskapet Södermanland framställs gärna som ”det svenskaste av allt svenskt”. Bilden ur...

Också inom kulturmiljövården brukar man framhålla att få landskap har som Sörmland präglats av sina herrgårdar. När den svenska adeln, attraherade av landskapet liksom av närheten till huvudstaden, började söka sig hit under 1600-talet avhystes ofta de små byar som legat här sedan

¹ *Destination Sörmland, Landstinget Sörmland. Broschyr sommaren 2001.*

² *Utvecklingsplan för turism och regionalt friluftsliv 1:1, s 15-21, Handlingar vid Södermanlands läns landstingsmöte 1978. Landstingsarkivet i Sörmland, ”Mitt i sommaren”. Svenska Dagbladet 4 juli 2001, Lo-Johansson 1954.*

³ *Destination Sörmland, Landstinget Sörmland. Broschyr sommaren 2001.*

århundranden, för att ge plats åt ståtliga säteribyggnader, spikraka alléer, symmetriska barockparker samt stora och imposanta stallar, vagnslider och ladugårdar. Med herrgårdarna följde grindvaktarstugor, rättarbostäder, smedjor, brygghus, industrier, torp och så småningom också statarlångor. Landskapet befolkades med fogdar, inspektorer, rättare, skogvaktare, trädgårdsmästare, torpare samt en uppsjö av lantarbetare och livtjänare, alla socialt organiserade enligt ett hierarkiskt och patriarkalt uppbyggt system.⁴

Idag är herrgården i sin ursprungliga bemärkelse, som social struktur, eller som ett samhälle i sig, sedan länge borta. Men i det sörmländska landskapet finns - i mer eller mindre gott skick - de fysiska lämningarna kvar: byggnaderna, alléerna, parkerna etcetera. Kvar finns också människorna – om än inte lika många som förr. Vilka är de? Hur upplever de sitt landskap?

I denna studie har syftet varit att undersöka hur människor på två sörmländska herrgårdar upplever, värdesätter och förhåller sig till det kulturlandskap som omger dem, samt hur detta i sin tur förhåller sig till de värden som uppmärksammas av de professionellt verksamma kulturmiljövårdarna inom regionens länsstyrelse och länsmuseum.

Av intresse har också varit att undersöka vad ett etnologiskt perspektiv, med fokus på den mänskliga upplevelsen, liksom en tillämpad etnologisk metod, kan bidra med i arbetet för att finna alternativa attityder och tillvägagångssätt inom den antikvariska praktiken.

BILD 3: Karta.

BILDTEXT:

⁴ Lindvall 1996, *Sörmlandsbygden 1988:2*, Hellspong & Löfgren 1994.

Valinge och Danbyholms ägor utmed sjön Yngaren.

Studien har pågått under sommaren och hösten 2000 på Danbyholm och Valinge, två herrgårdar några mil väster om Nyköping vars marker delvis gränsar till varandra och vilka tillsammans med ett flertal andra herrgårdar i århundranden har präglat landskapet runt sjön Yngaren. Såväl Valinge som Danbyholm drivs ännu i privat regi. Idag utgör skogsbruket, vid sidan av jordbruket, gårdarnas huvudsakliga inkomstkälla. Till båda herrgårdarna hör ännu en mängd arbetarbostäder liksom ett flertal torp och gårdar, de flesta uthyrda till sommargäster, men här finns också en stor del permanentboende.

BILD 4: SLM.MOO4337 (FLYGBILD DANBYHOLM)

BILDTEXT:

Danbyholm vid sjön Yngaren.

BILD 4A: UPPSTÄLLNINGSFOTO MED STALLPERSONALEN UTANFÖR
DANBYHOLMS STALL.

BILDTEXT:

En del av Danbyholms arbetsstyrka utanför stallet, troligen runt sekelskiftet 1900.

BILD 4B: DANBYHOLM: EKONOMIBYGGNADER: ”STALLET”

BILDTEXT:

Danbyholms stall sommaren 2000. Det finns fortfarande en del hästar på Danbyholm men personalen har krympit till en man.

BILD 4C: DANBYHOLM: FAMILJEN PETTERSSON: 578.JPG (DAGENS DANBYHOLM med ägarna Conny och Anita och alla "underlydande" barn).

BILDTEXT:

Danbyholms nuvarande ägare, familjen Pettersson, vill återskapa godset till det "mönsterställe" det var under tidigt 1900-tal - något av en utmaning med tanke på att dagens arbetsstyrka (med undantag av en anställd) "bara" består av familjen.

BILD 5. FLYGBILD VALINGE

BILDTEXT:

Valinge har ofta framställts som "ett föregångsställe för Sveriges landtbruk", en modern, vital och dynamisk "mönstergård ifråga om rationellt bedrivet lantbruk".⁵

BILD 6: Valinges corps de logi kring sekelskiftet, med herrskapet på verandan.

BILDTEXT:

Valinges corps de logi, mot trädgården, troligen runt sekelskiftet.

BILD 6A: P0000135.JPG (strutsar)

BILDTEXT:

Idag ser anpassningen till det moderna och rationella ut så här på Valinge. I ladugården har korna fått ge vika för de på 2000-talet mer lönsamma strutsarna.

⁵ Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början.1908, s 378, Sveriges städer och samhällen jämte landsbygd. 1947, s 324.

Tillvägagångssätt

Ett sätt att ta reda på hur människor uppfattar och upplever ett landskap är att be dem beskriva det. Vad menar man är typiskt för det landskap man har omkring sig?

Ett annat är att undersöka hur man förhåller sig till förändringar. Vilka förändringar i landskapet är bra, tillåtna, accepterade? Vilka är dåliga eller till och med hotfulla? Vad upplever man som värdefullt i landskapet? Vad är det man vill bevara och vad kan man lika gärna vara utan?

En annan fråga är hur dessa uppfattningar skiljer sig åt mellan olika människor. Varför upplever man landskapet som man gör? Handlar det om hur man brukar det, varifrån det upplevs - om det är från cykelsadeln, bilfönstret, traktorn eller sommarverandan? Eller finns det kanske andra, mera tungt vägande "aktörsperspektiv", och i så fall vilka?

Dessa var utgångspunkterna för de tematiskt uppställda frågelistor som kom att användas i de djupintervjuer som föreföll vara den naturliga metoden för denna studie. Vill man veta hur en människa upplever något är det bästa sättet förmodligen att fråga henne. Mot detta kan man naturligtvis invända att det inte är alla som är medvetna om sitt förhållningssätt till det egna landskapet. Kanske har det blivit för hemtamt och vardagligt för att man alls ska vara i stånd att reflektera över det? Ändå måste jag säga att de allra flesta jag har talat med verkligen har något att säga om det egna landskapet och ofta nog har de också en ganska klar uppfattning om begrepp som "det sörmländska landskapet" eller "herrgårdslandskapet". En annan sak är sedan huruvida människors uppfattningar faktiskt grundar sig på deras egna iakttagelser och upplevelser. Många landskapsforskare menar att landskap kanske mer än fysiska företeelser är kulturella konstruktioner – att vi i vårt medvetande tillskriver landskapet egenskaper och värden med

utgångspunkt från de bilder, historier och berättelser vi tillägnat oss i vår kultur.⁶ Något som inte ska göras här, men som det ändå finns all anledning att fråga sig, är vad inte Selma Lagerlöf, Jan Fridegård, Ivar Lo Johansson och Kulla-Gulla har betytt för människors bilder av herrgårdslandskapet. För att inte tala om vilken roll turistbroschyrer och tidskrifter som ”Gods och gårdar” och ”Lantliv” spelar idag. Här finns helt säkert ett brett register av associationer och uppfattningar.

Informanterna

Tjugo personer har intervjuats, tio män och tio kvinnor. Den yngsta var tjugosex, den äldste åttiosex. Hälften var mellan 40 och 60 år.

Sexton av informanterna hörde till gruppen ”aktörer”, det vill säga människor som på olika sätt vistas, bor eller arbetar på Danbyholm eller Valinge.

Fyra informanter företrädde de professionella kulturmiljövårdarna, två arbetar på Länsstyrelsen i Södermanlands län, de andra två på läns museet, Sörmlands Museum, i Nyköping. Tre är byggnadsantikvarier, en är först och främst arkeolog men har liksom de andra tre även en bredare kulturhistorisk bas, innefattande bland annat konsthistoria, etnologi och agrarhistoria.

Intervjumetodik: Var? När? Hur?

Intervjuerna som varade mellan en och fem timmar (de längre är ofta med två eller fler informanter samtidigt och/eller med vissa avbrott) gjordes först hemma hos informanten, vid ett köksbord, ett soffbord eller ute i trädgården. Därefter bad jag informanten ta med mig ut i

⁶ Jfr t.ex. Saltzman & Svensson 1997, Schama 1995.

landskapet för att visa olika saker vi talat om: förändringar som inträffat, sådant man tycker om, sådant man ogillar eller oroar sig för etcetera. Ibland bad jag informanten helt enkelt ta mig med på sin vanliga promenadrunda. Ofta uppkom då nya saker som denne inte hade tänkt på under själva intervjun. Sådant vi passerade eller fick syn på väckte nya minnen eller associationer. I vissa fall gick promenerandet dessvärre inte att genomföra – antingen på grund av det idoga regnandet denna sommar (2000), av tidsskäl, eller på grund av informantens av ålder begränsade rörlighet.

Kulturmiljövårdarna intervjuades först på sina arbetsplatser – på länsstyrelsen eller länsmuseet i Nyköping, därefter fortsatte intervjun i bilen på väg ut till herrgårdarna. Väl inom herrgårdens ägor fick kulturmiljövårdaren själv bestämma vart vi skulle åka, vad vi skulle titta närmare på, vad som skulle kommenteras, när vi skulle stanna etcetera – allt i syfte att undvika styrning från min sida.

Påfallande var kulturmiljövårdarnas intresse och entusiasm över syftet med studien: detta var definitivt något de uppfattade som vällovligt, välbehövligt och ”spännande”: trots fulltecknade dagar och pressade scheman ställde man villigt upp under närmare en heldag.

Den tidsödande transkriberingen

Alla som någon gång har arbetat med intervjuer som metod vet att det stora jobbet är det som väntar när man kommer hem. Mitt material består av 25 band à 3 timmar, det vill säga närmare 75 timmar (alla sidor är inte fullspelade). Trots att jag har använt mig av den allra enklaste formen av transkribering där jag sammanfattar stora stycken och endast skriver ut de intressantaste kommentarerna räknar jag ändå med att det har tagit ungefär tre gånger bandlängden att skriva ut intervjuerna. Detta innebär att transkriberingen av dessa 75 timmar har tagit cirka 225 timmar eller drygt en månads arbete i anspråk. Men påståendet att ”transkriberingen är en analytisk akt”

är vid det här laget en lika sliten men inte desto mindre sann etnologisk devis: det är först under transkriberingen man verkligen hör vad informanten säger och det är ofta här de viktigaste analytiska landvinningarna görs.⁷ Ytterligare en tröst i transkriberingsarbetet är tanken på vilken guldgruva materialet kommer att bli för framtidens kulturhistoriskt inriktade forskare.⁸

Att kategorisera människor

Syftet med studien var ju att se hur dagens herrgårdsfolk uppfattar det sörmländska herrgårdslandskapet och dess kulturvärden. Ganska snart inställde sig emellertid frågan: vilka är de? Vilka är de som bor, arbetar i eller på annat sätt brukar detta herrgårdslandskap? Hur ska de grupperas, definieras och kategoriseras? Och ska de det, egentligen?

I ett första försök till uppdelning formulerades följande kategorier:

Godsägare med familjer

Hyresgäster: åretruntboende, sommarboende/deltidsboende

Anställda och andra som arbetar på eller inom herrgårdarna

Tillfälliga besökare: t.ex. turister, jägare, gäster, lantbrevbärare, hantverkare, mäklare och herrgårdsspekulanter.

Ganska snart visade det sig dock att den tänkta kategoriindelningen var problematisk. Det fanns sällan några vattentäta skott mellan de uppställda aktörsgrupperna och gränsöverskridandena var många. På Valinge har till exempel ägarens familj innehaft egendomen i sju generationer. Bland anfäderna räknar man adelsmän, brukspatroner, hovmarskalk, ministrar och civilingenjörer. På

⁷ Jfr Klein 1990.

⁸ *Materialet – såväl band som utskrifter – arkiveras på Sörmlands Museum.*

Danbyholm har den nuvarande ägaren innehaft godset sedan början av 1990-talet och själv är han systerson till en före detta trädgårdsmästare på gården. Frågan är i vilken utsträckning dessa godsägarfamiljer har samma eller ens liknande förhållande till det landskap som omger dem? Att fränkänna det historiska och sociokulturella arvet dess betydelse för landskapsupplevelsen är nog att utesluta en viktig dimension om vi vill nå kunskap om människors förhållande till ett landskap.⁹

Bristen på historisk, social och kulturell homogenitet gäller naturligtvis också hyresgästerna. På både Danbyholm och Valinge är människor inte bara permanentboende, delårsboende eller sommartorpare. De är också lastbilschaufförer, konsulter, biologer, ekonomibiträden, busschaufförer, missbrukare, arbetslösa, pensionärer, akademiker, arbetare, lantbrukare, före detta torpare/statare samt barn och barnbarn till dessa, musiker, tjänstemän, mammalediga, urmakare, storstadsbor, småstadsbor, invandrare, egna företagare med mera, med mera. Några har bott här i generationer, andra är nykomlingar. Att alla dessa skulle dela landskapsuppfattning enbart för att de råkar vara hyresgäster på en herrgård är naturligtvis omöjligt.

Men återigen: om man helt upplöser alla gränser och avvisar all kategoriindelning riskerar man till slut att inte kunna säga något alls om någonting. Som det kommer att framgå av det följande har jag trots allt ändå inte kunnat undvika att kalla människor för ”sommargäster”, ”godsägare”, ”torpare” och så vidare. Avsikten med den ovan förda diskussionen är snarare att betona vikten av att förhålla sig kritisk till de flesta former av indelning av människor och se dem för vad de är: ofta grovt generaliserande och därmed ganska skeva. Detta är viktigt att hålla i minnet, inte minst

⁹ I detta sammanhang bör dock noteras att ägarförhållandet på Danbyholm knappast kan räknas till de ”vanliga” för sörmländska herrgårdar. Förmodligen går det att hitta större sociokulturell överensstämmelse mellan andra godsägarfamiljer än mellan de på Valinge och Danbyholm.

under det följande då jag ska redogöra för några andra, oväntade, men teoretiskt intressanta skiljelinjer som började skönjas i och med att analysen inleddes.

Rika minnen kontra färska ögon

Etnologerna Katarina Saltzman och Birgitta Svensson menar att ett landskap måste studeras som en kulturell process eftersom vi själva alltid är en del av landskapet: ”Människor skapar sin historia och sitt landskap samtidigt som landskapet och historien skapar dem”.¹⁰ En person som har tagit del av äldre generationers minnen och berättelser från en plats ser naturligt nog annorlunda på den platsen än vad den gör som är nykomling. Jessica Etzell, ny hyresgäst på Valinge, blev till exempel överväldigad första gången hon körde genom Valinges magnifika allé: ”Wow, vad häftigt att sånt här finns kvar!” var hennes omedelbara tanke. För Karin Flynn, som utgör fjärde generationen på Valingetorpets Karltorp och vars mormor en gång i tiden var med och planterade de senare delarna av samma allé, genererar den andra typer av associationer:

K: Mormor berättade för mig att hon ville inte gå som 'nån slav på landet'. Hon ville ju 'till stan!'. För hon hade ju varit tvungen då, på sommarlovet, att rensa rovor. Det var det värsta hon visste! Och så var hon med och planterade allén! Det brukar jag tänka på varje gång jag åker /.../ för hon brukade säga när man skjutsade henne: 'Jaa, tänk den sommarn när vi fick gå här och plantera...'

BILD 7: Valinge: Allén: ”Från Danbyhållet 1”

BILDTEXT:

¹⁰ Saltzman & Svensson 1997, s 11. Jfr Lo-Johansson 1954, s. 351.

Valinges allé väcker olika associationer hos olika människor beroende på vad de känner till om dess tillkomst och historia.

Miljöpsykologerna Maria Nordström och Fredrika Mårtensson kallar denna överföring av minnen och värderingar generationerna emellan för miljöarv. De menar att miljöarvet utgör ”ett meningsfullt sammanhang för individen och vidmakthåller sammanhållningen mellan generationerna”.¹¹ De framhåller att till samhällsplanerarnas viktigare uppgifter hör att kartlägga sådana miljökvaliteter ”för att använda dem som underlag för att skydda och vidareutveckla dessa platser.”¹²

Men man behöver emellertid inte utgöra fjärde generationen på en plats för att ha tillgång till dess miljö- eller kulturarv. Också en nykomling kan med tiden förvärva den lokalthistoriska kunskap som, enligt etnologen Kerstin Gunnemark, starkt bidrar till att utveckla en lokal identitet, eller hembygdskänsla: ”Under årens lopp erhåller individen lokalthistorisk kunskap som innefattar gemensamma minnen av händelser, av förändringar i den fysiska miljön och av personer.”¹³ På Danbyholmstorpen, liksom på Valinges torp, händer det att nutidens hyresgäster får besök av gårdagens torpare; äldre människor som vuxit upp i torpen återvänder gärna till sitt barndomslandskap för att se vad som har förändrats och för att minnas. Någon vill se hur körsbärsträdet man planterade en gång på tjugotalet har tagit sig. Andra kan berätta för dagens ”torpare” om hur man förr bodde åtta personer i köket och hade inhyses i kammaren, eller om hur modern grävde ner alla ”värdelösa” kopparkastruller när man övergav torpet på 40-talet. För nutidens hyrestorpare tycks dessa berättelser vara betydelsefulla för hur man upplever sitt torp,

¹¹ Nordström & Mårtensson 2001, s 8.

¹² Nordström & Mårtensson 2001, s 8.

¹³ Gunnemark 1998, s 28.

liksom för den lokala identiteten. På Danbyholmstorpet Långgölet svarar till exempel Lennart och Jutta Öman så här, när jag frågar om de upplever att det finns någon slags ”platsens själ” på Långgölet:

L: Jo, men jag tycker att det har en själ. Det är så mycket historik... historia över det!

J: Ja, jag tror genom historien, att vi har forskat lite grand vad som finns... då har man ett helt annat förhållande till platsen...

BILD 8: Öhmans 15/8: Jutta&Lennart Öman på trappan

BILDTEXT:

Lennart och Jutta Öman på Danbyholmstorpet Långgölet.

BILD 9: Öhmans 15/8: ”Äppelträdet skolbarnen pallade”.

BILDTEXT:

Lennart Öman framför det gamla äppelträdet utanför Långgölet. En gammal man som kom på besök har berättat att trädet är från 1885. Som barn brukade han och de andra skolbarnen på sin dagliga väg till skolan klättra upp i trädet, palla så mycket äpplen de vågade och sedan springa för allt de var värda.

Modernister, nostalgiker och pendlare

Jag ska här diskutera ytterligare en möjlig - om än grovt generaliserad - uppdelning av informanterna, nämligen den i modernister, nostalgiker och pendlare.

Om modernisterna skulle man kunna säga att de oftast är födda före andra världskriget, medan nostalgikerna, eller man kanske kan kalla dem anti-modernister, vanligtvis är födda efter kriget. Kanske kan man också säga att en riktig modernist snarare är man än kvinna.

Modernisterna är de som var med när man ännu bedrev jord- och skogsbruk med häst och oxe, de var med när man fick sätta sig på ett svinkallt utedass mitt i smällkalla vintern, och de var sedan med och välkomnade de tekniska och sociala landvinningar som framför allt andra hälften av nittonhundratalet har inneburit. Modernisterna har inga problem med förändringar. De har sett så många och utvecklats med dem. Förändringar är inget hotfullt. Tvärtom. Förändringar är meningsfulla emedan de syftar till utveckling.

A- och B-Europa

Jonas Frykman och Orvar Löfgren har i antologin "Modärna tider" behandlat de modernistiska tongångarna i mellankrigstidens gryende Folkhem. Känslan av att "vara på väg" var utmärkande för många människor och det fanns knappast något så förskräckligt som att beskyllas för att vara bakåtsträvare eller för att inte vara "modärn" nog. Nej, framåt skulle man se, med tillförsikt och gott humör. När det gamla Fattigsverige äntligen skulle gå i graven fanns inte plats för romantik och nostalgiska tillbakablickar; det var bara att acceptera, någon återvändo gavs inte.¹⁴

Stockholmsutställningen 1930 brukar ju ses som en milstolpe i detta sammanhang och dess stridsskrift hette som bekant just acceptera! Här ställdes ett A-Europa mot ett B-Europa: I A-Europa fanns de pulserande storstäderna, den sjudande utvecklingen och de moderna industrierna. "Där går skördetröskorna över väldiga vetefält, medan en krumböjd bonde stretar

¹⁴ Frykman & Löfgren 1985b.

med hästen och plogen längs den toviga åkerlappen” i det efterblivna och stagnerande B-Europa.¹⁵

Jag vet inte huruvida mina ”modernistiska” informanter läste avantgardets upprop på trettioalet, men de var i alla händelser unga och formbara under denna tidsperiod och det finns mycket i deras tänkesätt som pekar på att de ändå har präglats av det tidiga nittonhundratalets modernitetsdyrkande retorik. Så här säger till exempel Sven Sandberg, smed och före detta lantarbetare på Valinge, när jag frågar varför han i början av femtiotalet tillsammans med sin hustru Elsa flyttade från en herrgård i Småland till Valinge i Sörmland:

S: Ja, jag ville ha ombyte för det gick i så gammaldagsa stil därnere allting. Det sköttes allting med gamla hästar och allting skulle göras för hand...

N: Du tyckte om det här nya, som hände då på femtiotalet, med maskinerna som kom?

S: Jaa, här fanns ju i alla fall tre traktorer och några maskiner. Sen kom det ju till undan för undan. Sen femtiofem köpte di skördetröskor, två stycken.

Valinge hade under första delen av seklet, genom sin dåvarande ägare, agronomie doktor Nils Kleen (nuvarande ägarens morfar), blivit vida känd som en modern, vital och dynamisk ”mönstergård ifråga om rationellt bedrivit lantbruk”; här fanns en ”fullständig maskinell utrustning” och hit kom elever från landets olika lantbruksskolor för att lära sig det senaste inom modernt jordbruk.¹⁶ För det nyanlända lantarbetarparet från Småland framstod Valinge som en i

¹⁵ Frykman & Löfgren 1985a, s 13.

¹⁶ Sveriges städer och samhällen 1947, s 324.

allra högsta grad levande herrgård. Här fanns ingen känsla av någon avfolkad, efterbliven eller slumrande landsbygd: alla kåkarna i gårdsbyn var bebodda, berättar Elsa och Sven, där fanns 22 ungar och ”överallt, överallt var det folk”. Elsa berättar:

E: För det första så var det rättare, bokhållare och befallningsman och Kapten och Doktor Kleen, Fru Kleen och Fru Ann-Marie... så många var det! Och dom kom och tog emot oss då när vi kom. Och jag tänkte så här: jag visste inte vem som var vem, det bara vimla av folk!

Elsa och Sven gifte sig 1945, samma år som statsystemet upphörde. För Sven som var född och uppvuxen i statarlänga innebar den nya platsen ett lyft också vad gällde bostaden. Så här berättar Elsa:

E: När vi kom ner till Valinge, så Sven, han tyckte ju de' var fantastiskt att bo i en egen kåk. För att han hade ju bott i såna där statarlängor där di var flera och hade samma farstu...

BILD 11: Sandbergs: Elsa o Sven på förstukvisten: ”Vidare”

BILDTEXT:

Sven och Elsa Sandberg har nu (2001) lämnat sin stuga ”Nysäter” på Valinge för en servicelägenhet i det närbelägna samhället Stigtomta.

BILD 12: Sandbergs: Elsa o Sven på förstukvisten: ”Tätare”

BILDTEXT:

Sven Sandberg, smed och före detta lantarbetare på Valinge, tillsammans med hustrun Elsa.

För Sven och Elsa kanske flytten till Valinge faktiskt gav en känsla av att tillhöra A-Europa. För dem, liksom för så många andra vid denna tid, var delaktigheten i den sociala och tekniska utvecklingen betydelsefull för den lokala identiteten, liksom för den egna självbilden. Tekniken gav en känsla av ökad status och socialt avancemang. Så här berättar till exempel Elsa om makens första bilköp:

E: Så Sandberg, han tog körkort då när han kom hit alltså. Och sen så köpte han sin första bil /.../ Och Doktorn han gratulera han att han hade kommit så långt att han kunde köpa bil - för det hade ju inte folket... förut inte.

Lägg märke till att Elsa, trots att också hon var stolt, ändå säger att det var Sven, inte hon, som tyckte det var fantastiskt med bil och egen kåk. Själv återkommer hon gång efter annan till den gamla herrgården i Småland och till den gemenskap som fanns där. Där brukade man samlas på vedbacken och hugga ved tillsammans på vårarna (här kan jag inte låta bli att tänka på Karl-Oskar och Kristina i Mobergs Utvandrarserie. Han som tar sig över en ocean för att finna ny mark att bruka. Hon som aldrig släpper tanken på den lilla apeln hemma i Småland). För Elsa kom tillvaron på den nya herrgården mest att handla om att vara hemma med barnen. Hon fick inte, som Sven, själv hantera de tekniska innovationerna ute på fälten, hon delade inte på samma sätt som han den gemenskap som arbetet ändå ger, och det var inte heller hon som tog körkortet och körde den nya bilen. Det sociala avancemanget gällde i första rummet honom, inte henne. Elsa är därmed ett exempel på att man inte nödvändigtvis blev modernist bara för att man föddes före andra världskriget. I synnerhet inte om man var kvinna.

Men också Sven kan tala om den förlorade gemenskapen i Småland: Där var det mera ”ledigt” och ”gemytligt”, man hade fester och man tog sig en sup ibland. Här är folk mycket stelare, det är

nästan som om de ”runkar” på näsan. Men ”man får ta det som en prövning”, säger Sven. Och förlusterna, menar han, uppvägdes av att arbetet var bättre på Valinge. Som den modernist han är kan Sven gott och väl alltså tala om det förgångna, men han grämer sig aldrig. En sann modernist tar varje förändring, om inte som en gåva, så åtminstone ”som en prövning”. Så är ju också modernismen, hävdar somliga, en av nittonhundratalets starkaste religioner.¹⁷

Nostalgiker

Men det har trots allt funnits gemenskap också på Valinge. Elsa Sandberg talar med saknad om gemensamma aktiviteter som nu är borta: dansen på magasinet på midsommaren, symötena i arbetarnas samlingslokal, liksom gudstjänsterna som förr hölls i skolan. Men trots att Elsa saknar många saker från ”förr” är hon ändå inte vad jag skulle vilja kalla ”nostalgiker”. Det Elsa saknar är sådant hon själv har upplevt. Nostalgikerna, menar jag, saknar det svenska ideallandskap få av dem ens har sett - annat än kanske i turistbroschyrerna, på skolplanschererna eller i Ilon Wiklunds illustrationer till Astrid Lindgrenböckerna. I nostalgikernas landskap betar brunvita kossor ännu i hagarna och skogen är lika uråldrig som hos John Bauer. Det tycks sedan spela mindre roll att det särpräglade för just herrgårdslandskapet snarare handlar om kontrasten mellan den storslagna herrgården och den enkla torpstugan och den sociala ordning som detta var ett uttryck för. Det viktiga för nostalgikern är att landskapet representerar ett slags ”förr”.

Det finns kulturforskare som menar att vi idag är besatta av förflutenheten . Så här skriver Katarina Saltzman och Birgitta Svensson i sin inledning till antologin ”Moderna landskap”:

¹⁷ Jencks 1996.

Moderniteten har bland mycket annat resulterat i ett nytt sätt att se på det förflutna, där det framtidsoptimistiska nuet ställs mot en 'traditionell' tillvaro där allt förmodas ha varit mer autentiskt.¹⁸

I essän "Nostalgia. En känslas historia" talar idéhistorikern Karin Johannisson om den nostalgiska epidemi som vann fotfäste i västerlandet under de sista åren av det nyss avslutade seklet. Detta samtidigt som nostalgin i akademiska sammanhang sågs – och ännu ses - som bristande anpassningsförmåga eller till och med som ett "förljuget drömmande om ett 'bättre förr'. /.../ Rädd för framtiden var nostalgikern också rädd för sanningen om det förflutna", hävdar Johannisson.¹⁹

Att acceptera förändringar

Hur förhåller sig då modernister respektive nostalgiker till förändringar i landskapet? Den som först fick mig att börja fundera i dikotomin modernister – nostalgiker var Johan Truvé, 32 år och därmed en av mina yngre informanter. Johan är populationsbiolog och arbetar med vildsvinsforskning på ett antal herrgårdar i Sörmland, däribland Danbyholm. När han är ute i skogen händer det ofta att han kommer förbi ett torp eller någon gammal gård, ser att det rör sig lite i gardinen och ut kommer "någon gammal gubbe". Ibland händer det att gubben börjar berätta om livet "förr" på torpet eller gården. Jag frågade Johan om dessa gubbar brukar vara nostalgiska när de talar om förändringar som skett i landskapet under deras livstid, men det tycker han knappast:

¹⁸ Saltzman & Svensson 1997, s 11.

¹⁹ Johannisson 2001, s 8-9.

J: Jaaeeh... jag vet inte riktigt. För dom har ju ofta själva vart med om att så att säga bidra till förändringen. Och det har ju varit ett sätt för dom att överleva också. Jag menar, dom här gårdarna, för att dom ska kunna överleva så måste dom ju drivas med vinst beroende på olika jordbrukspolitiska åtgärder och arbetsmarknadssituationens förändring och sånt där. /.../ Vissa ser väl tillbaks kanske då på äldre dar då med lite... ja, nostalgi då. Men jag tycker att dom flesta verkar... dom accepterar [] att situationen förändras. /.../ Äldre människor, som har levt med den här förändringen, dom har ju utvecklats med den. Dom funderar inte så mycket över det utan det är väl - tror jag - den yngre generationen kanske som... ja, sett bilder på hur det såg ut förr och jämför med hur det ser ut idag och tycker att det var mycket vackrare förr.

Jag tyckte att Johans teori var intressant och jag beslöt mig för att pröva den på Sven och Elsa Sandberg:

N: Vad tycker ni om det här med att man planterar granskog och sånt där på åkermark?

S: Jaa, det är väl sånt som hör tiden till! Gamla täppor som inte var lönsamma. Di kunde inte vända med en stor maskin en gång! Det var ju bättre att det vart skog där!

N: Mmm... men skog, du tyck---

S. (avbryter): Det är många täppor som jag har tröskat på som är massavedsskog nu!

N: Jaha. Ja. Men om man tänker hur det ser ut för ögat - du sa att det är tråkigt att se när det "slyar igen", men du tycker inte att det är tråkigt om det kommer en skog istället?

S: Näe...

N: Nej?

S: Jag tycker inte det föränd... jaa, visst förändras det men... en tänker inte så mycket på't egentligen.

N: Nej. Det är tidens gång, som du sa?

S: Jaa... Å sen är det ju det: en har ju inte me'et å göra heller!

Så långt verkar det alltså som om Johans teori om äldre generationers öppenhet inför förändringar verkligen har fog för sig. Men hur förhåller det sig med nostalgikerna? Ja, vad förändringarna anbelangar tycks just skogen vara ett känsligt kapitel: antingen är det för mycket eller också för lite. Man tycker inte om kalhyggen, men inte heller om granskogsplanteringar på gammal ängs- hag- och åkermark. För att inte tala om energiskog, som ju ser ”för jävligt ut”, som en informant uttryckte det. Det får inte bli som i Norrland eller inåt landet där man kan åka mil efter mil och bara se granskog. Å andra sidan får det inte heller bli så öppet som på den skånska slätten. Lagom är bäst, och bäst är Sörmland med sitt kuperade, varierade och leende landskap.

Den moderna skogsavverkningen är något flera av informanterna tar upp när vi talar om hotbilder mot landskapet. Så här berättar Karin Flynn och hennes mor Birgit Lyngskog, fjärde och tredje generationen på torpet Karltorp på Valinge:

K: Det värsta, tycker jag var, när man kalhögg här. Och det gjorde man... sextiosju kom vi fram till att man kalhögg här.

N: Här inpå knuten?

K: Ja, hela alltet...

Karin visar på kartan: hela Karltorparbergen mellan Karlbro och Karltorp och ner till sjön var helt renrakat, säger hon.

K: Och det var ju alltså mycket granskog här tidigare och vi gick och plockade svamp mycket och så.

B: Då var ju ni små och vi kallade det för Trollskogen [skrattar åt minnet].

/.../

K: Sen blev det ju så att det gick inte att känna igen sig när... när det var gjort och man sen hade planterat... [till modern:] Du och jag var ju här bakom igår och sa: 'Var var det stigen till berget gick? Det stämmer liksom inte!' Och nu är det mesta tallskog så att det finns ju inte alls svamp som det gjorde då.

BILD 14: Lyngskogs 15/8: "Karin Flynn/Birgit Lyngskog"

BILDTEXT:

Karin Flynn och Birgit Lyngskog, fjärde respektive tredje generationen på Karltorp tycker inte om kalhyggen och de saknar sin "trollskog" på Valinge.

Ett annat torparpar, Lennart och Jutta Öman, borta på Långölet på Danbyholm, missade avtaget och körde förbi sin egen uppfartsväg när de kom tillbaka på våren, så förändrat var landskapet efter vinterns skogsavverkning. Ett annat år var de kvar på Långölet när det var dags att avverka skogen bakom torpet:

J: Jag tyckte det var... hemskt. När man såg den där stora maskinen och dom där granarna som hade växt över hundra år nånting... och så på några sekunder då var dom ...uppkapade och allting och han såg---

L: ... uträknat hur mycket pengar---

J: ... i maskinen... hur mycket pengar det var.

N: Det gick liksom som en taxameter?

Båda: Jaa.

J: Alltså det var fruktansvärt!

Många av informanterna tror att det fanns mycket mer skog på Valinge och Danbyholm förr i världen. Att skogen genom nyplantering i själva verket håller på att återta den mark som odlades upp under 1700- och 1800-talen, känner man inte till, istället uppmålas dystra framtidsbilder där

all skog är borta om femtio år. Denna föreställning gäller naturligtvis inte alla informanter, först och främst inte de som själva brukar skogen och känner till graden av återplantering.

Kanske beror aversionen mot skogsavverkningen på att den är något man själv inte har inflytande över? Ofta upplever man sig ställd inför fait accompli – kalhygget bara finns där när man kommer tillbaka till sommarstugan efter vintern. Och för de flesta har strövandet på de gamla upptrampade stigarna i en uppvuxen skog naturligt nog en helt annan ”mysfaktor” än att plötsligt konfronteras med en jättelik ”föryngringsyta” där varje möjlighet till igenkänning är uttraderad. Vart tog den vägen, den där stigen vi alltid gått? Var är kantarellerna som brukade vara just här? Och den där gläntan, där det växte daldockor som vi aldrig plockade för att de är fridlysta, hur kan de nu vara borta?

För en person som själv står bakom förändringarna upplevs den moderna skogsavverkningen på ett annat sätt. Olof Kleen, som före sin pension ägde och drev Valinge, berättar om gamla tiders avverkningsmetoder då man arbetade med ”krokig rygg” (jfr med den krumböjde bonden i B-Europa ovan) med fällsvans, kvistryxa och barkspade.

O: Det var ju en jädrans massa jobb! Nu går alltihopa med en kille som sitter och drar i tio, femton spakar – och vet vilka spakar han ska dra i!

För Olof Kleen och Sven Sandberg, som själva var med på den tiden det begav sig, är det svårt att se något romantiskt i de gamla metoderna. För dem tycks det främmande att tänka annorlunda än att den tekniska utvecklingen har varit av godo.

Gamla hus

Något annat som skiljer modernister och nostalgiker är synen på gamla hus. Medan nostalgikerna tycker att ett dröm- eller idealförhållande är ett Valinge eller ett Danbyholm med samtliga byggnader upprustade, tycker modernisterna ofta att det är bättre att riva än att rusta och det händer till och med att man välkomnar en liten eldsvåda som lösning på problemet.

På Valinge brann den gamla ladugården ner på sextiotalet och ersattes av en ny med fasad i korrugerad plåt. För en av mina allra yngsta informanter, Jessica Etzell, 26 år, hör denna typ av arkitektur inte hemma på Valinge. Jessica tycker att själva ladugården ser ”våldigt tråkig ut”.

J: ”Det skulle ju inte vara fel att ha en lagårdsbyggnad som ser ut som en gammal lagård, så det hör till landskapet här. /.../ För man ser de olika färgerna på sädesfälten och sen klöverängen mitt i alltihopa och sen den här skogen som ramar in det och sen sjön nedtill. Så det är väldigt fin bild. Och det som förstör allting är ju det här (pekar mot ladugården och skrattar). Det hade varit finare om det hade varit det här gamla med stenuppbyggt och sen rappat...

BILD 16: Arkivbild Valinge med gamla ladugården

BILDTEXT:

Så här ska det se ut på Valinge tycker en av de yngre informanterna. Bilden från 1923, dvs. före den stora branden på 1960-talet då ladugården brann ned.

BILD 16A: Valinge: Avståndsbilder: 527.jpg

BILDTEXT:

Valinge år 2001 med den ”nya” ladugården framför gårdsbyn.

På Valinge har ägaren, Kerstin Gullstrand, vid sidan av corps de logi, ekonomibyggnader och alla arbetarbostäderna i gårdsbyn, också trettiosex torp med ständiga underhållsbehov. En viktig fråga för Kerstin är husets betydelse för just den miljön. Utan loge, uthus och ekonomibyggnader får man ju inte samma ”kulturbild” av hur det en gång har sett ut på ett torp, säger hon. Dessa byggnader var ju en förutsättning för torpets eller gårdens existens. Kerstin anser att kan hon för en rimlig peng lägga plåt på taket och därigenom rädda ett hus så har man visserligen inte samma känsla som med tegeltak, men hon har ändå gett huset flera år till. En dag kanske det kommer någon hyresgäst som ser nya sätt att bruka det, som kanske skulle vilja ha en liten industri eller lagerlokal.

K: Man kan känna en liten nostalgi när man kommer upp där och ser: Jamen det här är så fint... med husen här omkring och det finns så stor potential så här skulle jag kunna bo! Om jag känner så, så måste det ju finnas andra som kan känna så också!

Men medan Kerstin menar att ett utedass ”kanske inte betyder lika mycket” för kulturbilden som en loge tycks en del av hennes hyresgäster ha en annan uppfattning. För många är just dasset något av en centralpunkt i tillvaron. På Nedre Smedskärr har hyresgästerna knappt gjort en enda reparation sedan sextioalet – men en ny trappa till dasset, det har man gjort! Och på Karltorp finns visserligen WC i ett av boningshusen, men när man fick lite virke över för ett tiotal år sedan byggde man ändå ett nytt dass, med ett fint hjärta på dörren. ”Precis som det ska vara på ett gammalt dass!”, säger Karin Flynn och berättar om invigningen där hennes bror hade satt upp ett band som de högtidligen klippte av: ”Vi hade ju skumpa naturligtvis också!”, skrattar hon.

BILD 17: Valinge: Karltorp: Dasset: P0000558.JPG

BILDTEXT:

Nicole Pergament

Sörmlands Museum

Sidan 26

Invgning av det nybyggda dasset på Valingetorp Karltorp.

På Valinge har emellertid husen ibland definitivt passerat gränsen för vad som går att göra något åt, kanske är taket redan på väg ner, berättar Kerstin Gullstrand:

K: Och det är så deprimerande att se det så. Det måste rivas nu, därför att det bara är en skambild - en skampunkt i miljön - förutom att det är farligt om nån går in där. /.../ Det är viktigt att man beslutar sig för om byggnader ska finnas kvar eller inte. Och att man då antingen river dom som inte ska vara kvar eller räddar dom som bör finnas kvar.

Kerstin vill gärna bevara. Samtidigt står hon inte ut med byggnader som blir ”skampunkter” i miljön - hellre då riva. Kanske skulle man därmed kunna kalla Kerstin för ”pendlare” mellan det moderna och det nostalgiska förhållningssättet?

Pendlarna

Det är alltså inte alla som är födda efter 1945 som har råd att vara nostalgiker. En lant- och skogsbrukare måste i första hand tänka på sin överlevnad och tvingas därför ofta att ta till rationella lösningar. Ändå tycks detta förhållningssätt vara mindre självklart och mer problematiskt idag än vad det var för den tidigare generationen lant- och skogsbrukare. Dagens bönder har fått slängas av skopan i den modernitetskritik som präglat den nostalgiska diskursen, hävdar till exempel etnologen Birgitta Svensson:

I den sena moderniteten tycks denna nostalgi, denna dröm om det naturliga, nästan överskugga det utvecklings- och framstegstänkande som varit så utmärkande för moderniteten.²⁰

Att det traditionella framstegstänkandet har fått stå tillbaka i takt med att de nostalgiska värderingarna vunnit terräng har gjort att många människor idag pendlar mellan de två förhållningssätten. I själva verket kanske de flesta av oss idag är pendlare?

Conny Pettersson, som tillsammans med sin hustru Anita äger och driver Danbyholm, och är född på hitsidan om nostalgistrecket, tycks vara just en sådan ”pendlare”. För Conny utgör landskapet runt Danbyholm i första hand en utkomstmöjlighet – en resurs som måste brukas för att Conny ska kunna försörja sin familj. Conny har utöver sig själv bara en anställd vilket innebär att de har drygt 250 hektar åkermark per man att ta hand om. Tidigare hade han flera anställda, men det bär sig inte längre. Och om jordbruket inte bär sig, då är det skog som gäller, säger Conny:

C: Och det kan du ju liksom själv tänka dig om du skulle sätta skog intill allén här. Vilket ramaskri det skulle bli!

N: Vad skulle du tycka själv då?

C: Nej, jag skulle inte tycka om det, men om jag inte kan få min odling och gå runt – var ska jag då ta pengarna ifrån? Antingen är det att sälja sånt här till dom här som sitter med stora pengar, aktieklippare och sånt. Och dom har ju inget intresse av att odla! Det dom har intresse av det är

²⁰ Saltzman & Svensson 1997, s 11.

att få fram så mycket vilt som möjligt till jakt. Det kan ju dom betala väldigt många miljoner för. Men det blir ju ingen struktur, det blir ju inte... det blir ju inte en kossa nånstans som går och betar i nån ekhage eller nånting. Det dör alltså! Och det har ju med hela... hela kulturlandskapet att göra, våra fina holmar och betesholmar... Sparbankseken - ta den till exempel! Hur skulle den se ut... runt... om det inte hade varit betesdjur som hade gått nedanför. Du vet ju själv hur fort det blir med sly! Så att om man ska ha sånt här kvar så måste man nog... tänka sig lite för.

Å ena sidan vet Conny precis vilka värden som omvärlden uppmärksammar - han vet att det skulle bli "ramaskri" om han planterade granskog intill allén och själv är han inte heller opåverkad av de nostalgiska värderingarna. Å andra sidan måste han kunna försörja sig och är därför inte sen att använda bevarandet av kulturmiljön som argument i sin kritik av svensk jordbruks- och skattepolitik. Vore det inte för EU skulle jag få lägga ner alltihopa, säger Conny.

BILD 18: Danbyholm: Allén: 552.JPG

Bildtext:

Allén upp mot Danbyholms Gods. Skulle jag sätta skog här, skulle det bli ramaskri, säger ägaren, Conny Pettersson.

Mötet aktörer – fackfolk

Inledningsvis hävdade jag att ett sätt att ta reda på hur människor uppfattar och upplever ett landskap är att be dem beskriva det. Vad menar man är typiskt för det landskap man har omkring sig? I vilken utsträckning grundar sig denna uppfattning på egna iakttagelser och upplevelser och i vilken mån handlar det om kulturellt betingade, mentala landskap? Och finns det, slutligen, i detta sammanhang avgörande skillnader mellan ”fackfolk” å ena sidan och ”vanligt folk” å den andra?

Faktiska och mentala landskap

Ber man en fackman inom kulturmiljövården beskriva det typiskt sörmländska landskapet får man först och främst veta att det är ett ”varierande” och ”omväxlande” landskap. I själva verket är det så varierande att det inte går att säga vad som är typiskt. Här finns ju alla slag av landskap: kusten med sin skärgård, Kolmården med sin skog, slättlandskapet, och det typiskt småbrutna Mäljarlandskapet.

Att Sörmland är varierande är en uppfattning som fackfolket delar med de flesta aktörer. Man är också överens om att det sörmländska landskapet inte bara ser olika ut i olika delar av länet - det varierar också mycket inom de olika regionerna. Här finns mer eller mindre på en och samma plats sjöar och skog, åsar och öppna vidder, dalar och slättmark.

Samtidigt kan kulturmiljövårdarna lyfta fram det ”klassiska” sörmländska landskapet. Detta är ”kuperat” och ”småskuret”, eller ”småbrutet”, med mindre och omväxlande ytor bestående av åkermark och vallodlingar, men här finns också impediment som diken och åkerholmar.

Aktörerna å sin sida tycker att det finns mycket sten i landskapet. Jämt när man ska gräva är det stenar i vägen. Småsten, stenumlingar eller stenrösen. Några tycker apropå stenar att det också är gott om gravfält och fornlämningar.

Man tycks även vara överens om att i det sörmländska landskapet ingår också herrgårdarna och det landskap som har präglats av dem. Men här talar kulturmiljövårdarna mindre om småskalighet och mer om stora, öppna fält som ”omgärdas eller skärs sönder av alléer” alltmedan aktörerna talar om ”stora åkrar” och om en allé upp till stora boningshuset, som för övrigt ofta ligger uppe på en höjd - man hade känsla för att lägga dessa byggnader vackert, med fin utsikt och södersol (detta gäller för övrigt all äldre bebyggelse, menade en aktör).

Kulturmiljövårdarna vill ha det till att herrgårdarna ligger i de ”rika jordbruksbygderna” där det finns ”god jord”. ”Det är alltid jordbruket, och i några fall bergsbruket, här i Sörmland som har varit grunden för näringen”, säger en byggnadsantikvarie på länsstyrelsen. Det typiska herrgårdslandskapet innehåller hästar, åkermark och beteshagar, för ”man måste ju försörja sig på något”, säger en hyresgäst på Valinge.

Slutligen är man överens om att det sörmländska herrgårdslandskapet alltid innehåller vatten. I Sörmland ligger herrgårdarna ofta ”som ett pärlband utmed sjökanten”, som en kulturmiljövårdare uttryckte det, medan aktören menade att de ligger som en ”sol” runt sjön.

Materialet avslöjar med andra ord inte några större skillnader mellan fackfolkets och aktörernas sätt att beskriva det sörmländska landskapet. I de flesta avseenden tycks man vara överens, även om man ibland uttrycker sig lite olika. Men en märkbar skillnad är emellertid att aktörerna, till skillnad från fackmännen, inte är rädda för att värdera landskapet och de drar sig inte heller för att använda superlativen ”vackrast”, ”finast” och ”bäst” om Sörmland. En aktör menade att det ”Sverige” man lanserar utåt, det är ju egentligen Sörmland: det brutna, varierande landskapet med sjöar och björkhagar. ”Det är det som är Sverige egentligen”.

Det omväxlande, leende, ”ljusare och lite lättsammare” Sörmland ställs gärna mot den totala enformigheten som man menar karakteriserar andra landskap. Komparationerna görs gärna med Norrland som är för ”skogigt”, Skåne som är för ”platt”, Östergötland som är för ”flackt” och ”tråkigt” eller Småland som är för ”trångt”.

En aktör menade dock att visst är det ”vackert med alla böljande sädesfält” i Sörmland, och fint är det också att det är så viltrikt, men det finns ju ”våldigt lite hagmark”. I Småland har minsann ”var och varannan gård kor som går och betar”. Till saken hör att just denne aktör är en göteborgare, numera bosatt i... ja, just det: Småland.

Fördomarna om andras landskap liksom superlativen om det egna sammanhänger kanske med att beskrivningarna inte sällan tycks handla om mentala landskap snarare än faktiska: fornlämningarna, som man menar att det finns så gott om i Sörmland, har man sällan sett, man bara vet att de finns där eftersom det står en kringla vid vägen; den spikraka allé som alltid går rakt upp mot herrgårdens huvudbyggnad, gör inte det på Valinge – här finns istället flera, korsande alléer, varav ingen går upp mot entrén. Och att korna sedan ett par år tillbaka har ersatts av strutsar i ladugården på Valinge är heller inget man självklart nämner i samband med herrgårdslandskapet. Mer än hälften av informanterna nämnde skog som typiskt för Sörmland. Nästan ingen gör det nu, när det talas om herrgårdslandskap – och detta trots att såväl Valinges som Danbyholms marker till stora delar upptas av skog och att skogen ju har visat sig vara så viktig för många. Den informant som ju mycket riktigt påpekade att herrgårdarna ”måste ju försörja sig på något” (se ovan) säger till och med: ”inte skog, men parker” om det typiska herrgårdslandskapet. Skogen tycks alltså lika lite som strutsarna ingå i det mentala herrgårdslandskapet.

BILD 19: Fornlämningsskyltar: 547 jpg.

BILDTEXT:

De flesta informanterna kände till att det finns gott om fornlämningar i deras landskap, men få hade någonsin sett något annat än skylten som anger fornlämning.

Inte heller kulturmiljövårdarna nämner skogen i sina beskrivningar av herrgårdslandskapet och vad det småbrutna beträffar måste de erkänna att det vi vanligtvis ser genom bilrutan knappast motsvarar det småskaliga landskap man just har beskrivit som typiskt sörmländskt. Så här säger till exempel byggnadsantikvarie Bo Svensson, på länsstyrelsen, när vi just har kört av E4:an och är på väg 52 mot Stigtomta:

B: ... just dom åkrar vi ser nu, är ju ganska väl tillrättalagda och väldigt stora mot vad dom har varit tidigare. Förut har det ju varit små åkrar och öppna diken. Här är ju allting väldigt stora produktionsytor. Så det här är ju ett väldigt sent nittonhundratalslandskap, efter femtiotalet.

Eva Fransson, arkeolog, agrarhistoriker och etnolog på länsstyrelsen, menar att hon, i likhet med många andra inom kulturmiljövården, är präglad av sitt barndomslandskap, det vill säga femtiotalets småskaliga landskap, då det fanns många fler brukningsenheter och ”mjölkkor på varenda liten gård och litet torp.” Barndomens landskap är avgörande för hur vi senare i livet förhåller oss till vår omgivning, hävdar miljöpsykologerna Maria Nordström och Fredrika Mårtensson:

Miljöarvet/.../ utgår från hur de platser sett ut där vi har haft positiva upplevelser under livet – där det har varit gott att leva – och speciellt då under barndomen. Med minnena av dessa miljöer

följer förhållningssätt till platser, saker, djur och människor i dessa miljöer som ofta upplevs som självklara. 21

BILDER:

20. Arkivbild SLM.S111-92-3 (Klassiskt” småbrutet sörmlandslandskap med betandekor)

21. Storskaligt jordbrukslandskap: n om Yngaren mot Halla: 542 jpg

BILDTEXT:

Kulturmiljövårdarnas bild av det ”klassiska sörmländska landskapet”, det vill säga det småbrutna och kuperade, har numera sällan sin motsvarighet i det faktiska sörmländska jordbrukslandskapet.

Om det nu är så att våra professionella kulturmiljövårdare bär på mentala landskap eller miljöarv som präglar deras landskapsuppfattning och kanske till och med gör vissa inslag till självklara – vad innebär det i förlängningen för utformningen av våra nutida kulturlandskap?

Kulturmiljövårdaren Eva Fransson, som själv varit lantbrukare, är skeptisk till de senaste tio årens bidragspolitik där jordbrukarna istället för att producera livsmedel alltmer förväntas leverera en vy, ett idealiserat småskaligt femtiotalandskap. Detta är rena rama fjäsket för kulturmiljövårdarna, menar Eva. Dessutom blir det alltid konstgjort när man försöker lyfta fram ett försvunnet landskap. Hon berättar vidare om sin fars arrendejordbruk, som han och hans bror köpte loss från en herrgård 1940. Under de följande tre decennierna lade de ner mycket tid på att göra gården till ett rationellt jordbruk: de lade igen diken, plockade bort träd och stenrosen och sprängde bort stenlackar. Idag är fadern avliden och gården drivs av Evas bror som inför Eva bittert kunnat konstatera:

²¹ Nordström & Mårtensson 2001, s. 18. Jfr Lo Johansson 1954, s. 353.

E: 'Ja, om inte farsan hade tagit bort allt det där, då kunde jag ha fått lite bidrag nu. Men vad skulle pappa ha sagt, om han visste vad som gällde nu?'

Följden av det slit Evas far lade ner för att få till goda och dugliga åkrar blev alltså att hennes bror idag inte kan få landskapsstöd.

När Conny Pettersson, som tillsammans med en anställd har Danbyholms drygt femhundra hektar åkermark att ta hand om, ska beskriva det typiskt sörmländska landskapet talar han först och främst om hur "svårodlat" det är. Det brutna landskapet, kan han hålla med om, är visserligen "vackert" och har "stora naturvärden" men det är värden "som inte syns i plånboken för man har dom här andra problemen: åkerholmar i vägen, det är diken, det är kuperat". Allt detta gör det dyrare att odla per hektar, menar Conny:

C: Ska man bara vara växtodlingsproducent, då är det Skåne som gäller. Här har vi ett annat kapital i skogen.

För Conny, som är aktiv brukare av jorden, är det sörmländska landskapet ingen kulturellt förvärvad tankefigur. Det är istället ett mycket påtagligt och faktiskt landskap och Connys sätt att förhålla sig till det är pragmatiskt och grundar sig på hans dagliga erfarenheter av att ur detta landskap skaffa sig sin utkomst. För Conny är skogen ett självklart inslag i herrgårdslandskapet.

Konsument eller medskapare i förändringen?

Att många av oss idag betraktar landskapet som en konsumtionsvara är en återkommande tanke i många landskapsstudier. Etnologen Birgitta Svensson talar till exempel om "vardagsbrukare" och

”söndagskonsumenter”.²² Och visst kan Valinges och Danbyholms hyresgäster i sitt tal om herrgårdslandskapet ibland framstå som just konsumenter. Jessica Etzell, som flyttat från Nyköping för att bli hyresgäst på Valinge, tycker till exempel att det är ”rätt mysigt” att se när de skördar: ”det är väldigt typiskt för att bo på landet”, tycker hon, när de håller på med traktorer och ”det händer lite”.

Men det vore ändå fel att påstå att herrgårdarnas hyresgäster bara skulle vara konsumenter av landskapet. Ska den teorin hålla så måste landskapet först avgränsas, vi måste då undanta den egna stugan och den egna täppan. Landskapet som är till för att avnjutas eller konsumeras ligger nämligen utanför det egna torpets domäner. Det är den vy man kan se bortom staketet, det landskap i vilket man företar sina kvällspromenader, den skog där man tycker om att ströva och plocka sin svamp, de bilder som svischar förbi bilrutan då man åker till landet. I detta landskap vill man inte ha förändringar. Där det gick kvigor när man var liten, där ska det fortfarande gå kvigor. Mjölk bilen ska komma på slaget halv tio varje kväll och någon energiskog, där det alltid funnits havreåker, det vill man inte se. I den mån man accepterar förändringar handlar det om de repetitiva och cykliska: man uppskattar när bonden förändrar landskapet genom att skörda, harva eller plöja, dessa förändringar upplevs inte som hotfulla, emedan de återkommer på samma bekanta och trygga sätt år från år.

Men när det kommer till den egna täppan är det varken några konservativa eller passiva konsumenter vi har att göra med. På det egna torpet är man inte rädd för förändringar av mer bestående slag, här kan innovationerna och förändringsivern tvärtom stå högt i tak! På det egna torpet renoveras och byggs det om, där isoleras golv och läggs om tak, där snickras och målas,

²² *Svensson 1997.*

grävs och dikas det. Någon bygger stall. Någon annan lägger ut grus och slagg och kör med motorgräsklippare där farfar slog med lie. Man lägger igen gamla köksland, anlägger nya rabatter och sätter ny syrenberså. Man hugger ner det gamla vårdträdet när det börjar skugga huset, man sätter upp tryckimpregnerade staket runt tomten och kanske ska man också borra brunn?

Att utföra vissa arbetsuppgifter, att aktivt bruka eller förändra landskapet är ett sätt att tillägna sig det – göra det till sitt, hävdar etnologen Ella Johansson. Detta kan jämföras med vårt städande, vårt behov av att hålla ordning för att skapa ett hem.²³ Johansson menar att människor genom själva stökandet, tuktandet och hävdandet av jorden legitimerar sitt ägande till densamma:

Att hävda betyder att bruka, men också att genom själva bruket göra en plats eller en resurs till sin ägodel. Ohävdad jord riskerar att bli någon annans...²⁴

Liv i landskapet.

Att se betande kor i landskapet är något som de flesta aktörer saknar. Såväl Valinges brukare som dess "landskapskonsumenter" upplevde mjölkproduktionens upphörande som "en epok som går i graven" och man tycker att landskapet runt Valinge har förändrats sedan korna försvann. Över huvud taget är man väl medveten om böndernas betydelse för landskapsbilden och för många aktörer framstår jordbrukspolitiken som ett av de stora hoten mot landskapet.

Fackmännen då? Vad tycker de? Byggnadsantikvarie Bo Svensson på länsstyrelsen menar att odlingslandskapet idag är hotat genom att det blir allt färre betande djur. Men än så länge ser det

²³ Johansson 1997.

²⁴ Johansson 1997, s 88.

”någorlunda” ut på Valinge, tycker han, även om strutsarna inte gör samma nytta som korna vad gäller att hålla landskapet öppet.

Men det är emellertid inte bara det öppna, betade landskapet som man saknar. Ett par aktörer påpekade att det ju fortfarande finns ungdjur som går och betar nere vid sjön. Nej, minst lika avgörande tycks förlusten av mänsklig aktivitet vara: man ser färre människor i landskapet nu. Så här säger Karin Flynn på Karltorp:

K: När man kom vissa tider så såg man hur dom tog in korna för att mjölka och så här /.../ Då verkar det ju liv på ett annat sätt. Nu är det ju strutsar där men dom har jag inte ens sett.

Och så här berättar Leif Rylander och Gun-Britt Löfqvist, helg- och sommartorpare på torpet Nedre Smedskärr på Valinge:

G: Som förr då, när dom hade korna, då satt vi alltid här och titta. Det var ett visst klockslag då kom mjölk bilen [skrattar].

L: Ja, den kom halv tie varenda kväll. /.../ Därnere, på vägen, stora vägen... titta vi på mjölk bilen när den åkte bort till går'n, till Valinge. Den kom där då, halv tie varenda kväll. Den kunde man ställa klockan efter.

Saknaden efter människor i landskapet kan man också stöta på hos länets kulturmiljövårdare. Så här säger till exempel Eva Fransson på länsstyrelsen:

E: Det är lite sorgligt, om man tittar på kulturlandskapet i stort, alltså... det låter så jäkla bittert, det låter som att det var bättre förr i tiden, men... man kan idka landskapsvård effektivt med tekniska hjälpmedel, och så står landskapet där – tomt och ödligt men skitfint! Och det är vackert så man gråter... när man ser det /.../ Men det är ju tomt! Så att hur vi än anstränger oss så kan vi aldrig nånsin komma till nåt femtiotalandskap

Jag frågar om det är den bilden, det barndomslandskapet Eva själv har: att det är befolkat.

E: Oh, ja! /.../ Människor som arbetar ständigt ute... finns alltid människor./.../Jag tror att jag är lika intresserad... jag menar jag kanske är mer intresserad av människor än utav miljöer faktiskt! Men... ja, dom här gränserna mellan människor och miljöer – det kan vi diskutera en hel dag! /.../ Vad är vad egentligen? Var går gränsen? Finns det någon gräns?

Slutligen har etnologen Birgitta Svensson påpekat att lika viktigt som att bevara kulturlandskapet är bevarandet av bondens kompetens att hävda sitt landskap:

För visst är vi väl intresserade också av liv och arbete och inte bara av spår, ruiner, lämningar och fossil?²⁵

Visuella och icke-visuella värden

Etnologen Orvar Löfgren har påpekat att det slående med många studier av landskapet är att de fokuserar mer på naturen som ett antal bilder att konsumera än som en fysisk erfarenhet:

²⁵ Svensson 1997, s 26.

Folk får betygssätta vyer snarare än upplevelser på ett sätt som blir något endimensionellt. En vandring i skogen formas av andra sinnen än ögat, naturen är även dofter, ljud, kroppsansträngningar, liksom känslor av hemtamhet, främlingskap, ordning eller kaos.²⁶

Att just fokusera de visuella värdena i landskapet tycks ofta gälla för kulturmiljövårdens sätt att arbeta. Tar man till exempel ut en byggnadsantikvarie i herrgårdslandskapet vill denne gärna börja med att titta på huvudbyggnaden. Då kan det låta så här:

B: Ganska enkel manbyggnad i klassiserande stil. Tidigt artonhundratal – det ser man genom enkelheten, volymen, fönsterstorlek, fönsteromfattningar. En del gavelrösten, nätta små fina takkupor – inte nygjorda, stora, klumpiga, fula som de ofta blir. Känns bra. Klockan går... rätt! Sympatiskt!

Karaktäristiken gällde Valinges corps de logi och gjordes av Bo Svensson från länsstyrelsen.

BILD 22: Olof Kleen: 353.JPG

BILDTEXT:

Valinges corps de logi med sitt tornur. Framför Olof Kleen, morbror till nuvarande ägaren, själv före detta innehavare och ännu bosatt i huvudbyggnaden.

Som de flesta andra kulturmiljövårdare, som är på plats för första gången, utgår Bo Svensson först och främst från vad han ser. Men det är, precis som Löfgren ovan påpekar, inte alltid de visuella upplevelserna som aktörerna ute i landskapet i första hand framhåller som värdefulla. I

²⁶ Löfgren 1997, s 54.

likhet med byggnadsantikvarien uppskattar också före detta lantarbetarhustrun, Elsa Sandberg, att klockan uppe på ”Stora huset” går rätt. Men för Elsa som har tillbringat större delen av sitt liv på Valinge handlar klockan emellertid om något mer än att det är ”sympatiskt” att den går rätt. Elsa kopplar klockan till ett auditivt, eller ”ljudmässigt”, minne: en upplevelse hon hade på 50-talet då hon och några andra kvinnor på gården plockade lingon uppe på Ingmässlabergen:

E: Och när man kom upp på berget där – då hörde vi klockan ifrån... Stora huset härnere, när den slog då. Så det hördes över hela gården, hördes det när klockan slog. /.../ Och vi tyckte ju det var... jaa... Det var hemtrevligt!

Märk väl att Elsa ingenting nämner om den eventuella utsikten de hade från berget! Det kan ju ha varit skog i vägen, men det kan ju också ha varit så att upplevelsen av utsikten var underordnad den känsla av hemtrevnad som klockans klämtande ingav. Kanske kan ljudet av klockan idag få Elsa att förnimma samma känsla som hon hade för snart femtio år sedan uppe på berget? Att begära att den utifrån kommande byggnadsantikvarien ska förnimma samma känsla är naturligtvis helt orimligt. Men ändå: exemplet är belysande för de svårigheter som ändå ofrånkomligen föreligger i strävandet att skapa större förståelse mellan landskapets aktörer och den traditionellt arbetande kulturmiljövården.

Jag har i ett tidigare kapitel behandlat många aktörers frustration över skogsavverkningens metoder och följder, men kanske mindre ägnat uppmärksamhet åt den oro som den tilltagande igenväxningen av sjön Yngaren skapat. Överhuvudtaget hör just vatten till de värden som nästan alla informanter talar om som viktiga i landskapet, och då behöver det nödvändigtvis inte handla om ett visuellt värde: vatten som andrum, närheten till vatten, utsikten över vatten, att fiska, att bada, att dra sig tillbaka för rekreation eller för att få vara ifred - vid vatten. Algblomningen är

något som oroar många aktörer och den allt mer ogenomträngliga vassen gör det svårt att komma ut med båten. När jag frågar vad det kan bero på hänvisar man till böndernas gödslingar av åkrarna runt sjön. Nämnas bör i sammanhanget att varken skogsavverkning, igenväxning eller blomning är hot som har omtalats av de ”aktiva brukarna” – storgodsägarna. Men inte heller någon av representanterna för kulturmiljövården har tagit upp dessa företeelser som exempel på hot mot herrgårdslandskapet. Är dessa områden helt och hållet angelägenheter för naturvården? I så fall kanske detta är något som är värt att diskutera? Närheten och tillgången till vatten, utsikten över vatten, vatten som en källa till kontemplation, relationen människa – vatten, är verkligen ingenting av allt detta ”kultur”?

BILD 23: Maria Johansson 30/8: ”På väg till badbryggan”

BILDTEXT:

Närheten till vatten är bland de viktigaste värdena för människor i herrgårdslandskapet. Är det vackert någonstans på Danbyholm eller Valinge så är det där man kan se vatten.

BILD 24: Maria Johansson: ”Maria vid sjön. Björkvik bg”

BILDTEXT:

Maria Johansson på Danbyholm går ofta ner till sjön Yngaren bara för att sitta och tänka en stund för sig själv och koppla av. Då är det skönare att komma hem sen, säger hon.

Många aktörer talar också om lugnet, tryggheten, tystnaden och frånvaron av trafikbuller som exempel på sådant de värdesätter i herrgårdslandskapet, liksom om friheten - känslan av att kunna gå, komma och göra som man vill. Så här säger till exempel helg- och sommartorparen Gun-Britt Löfqvist när jag frågar vad det är hon uppskattar med att vara på Smedskärr:

G. Avkoppling... när man har jobbat och kommer hit ut på fredan – man får slänga på sig en gammal träningsoverall – då känner man att då är det hälg!

Herrgårdslandskapet tycks för dagens hyrestorpare alltså handla om något annat, eller om något mer, än de vyer och fysiska element kulturmiljövårdarna är satta att förvalta, bevara och skydda. Kanske det ”goda livet” i dagens herrgårdslandskap handlar om att dra sig tillbaka, för kontemplation, rekreation och vila?

Hur ska kulturarvet brukas?

Conny och Anita Pettersson fick i början av nittiotalet, efter några år som förvaltare, möjlighet att ta över Danbyholms gods. När Conny talar om Danbyholm, talar han om känslan av att förvalta något – ett ”kulturarv”. Conny vill återskapa Danbyholm till det ”mönsterställe som det var en gång i tiden” och avser med det tidigt 1900-tal, när Danbyholm hade ett mycket gott rykte som avelsgård med hästar och svin och med framstående växtodling. Både Conny och Anita funderar mycket på hur det var och såg ut förr i tiden på gården. Det är viktigt för dem att göra saker och ting på ”rätt sätt” när det till exempel gäller renovering av byggnader. För som Conny säger: man vill ju inte ”göra bort sig för framtiden”. Men vi kan ju för lite, menar han och berättar att de nu skaffat böcker om olika stilar och årtal: För att kunna veta då när... empire... Johan... och artonhundratio till artonhundredrettio... så man vet det då!

År 1993 sökte Conny byggnadsvårdsbidrag för att bland annat kunna rusta det illa åtgångna corps de logiet. Sommaren 2000 har han ännu inte fått något svar, hävdar han, trots att han personligen varit uppe på länsstyrelsen två gånger. Under tiden har byggnaden stått och förfallit. Vid kraftiga skyfall har det regnat in på möbler och parkettgolv i såväl under- som övervåning. När jag tar med mig länsstyrelsens byggnadsantikvarie, Bo Svensson, till Danbyholm (det är första gången

han är där) är därför stämningen till en början aningen spänd (detta är något Bo senare säger sig vara ganska van vid i möten med besvikna herrgårdsägare: länet har någonstans mellan 300-400 herrgårdar; varje år inkommer cirka 150–200 bidragsansökningar och pengarna brukar räcka till ungefär trettio av dessa, berättar han). Vi står på baksidan av corps de logiet och blickar uppför den illa medfarna fasaden. Conny säger att han har fått höra från en av läns museets byggnadsantikvarier att situationen är ”rätt så alarmerande...”. Bo undrar vad det är som är alarmerande. ”Det ruttnar”, säger Conny. ”Hur länge har det vart så här då?”, undrar Bo. Conny berättar att stormen, som rasade vintern 1999, tog alla isoleringsskivorna av asfaltboard. ”Det är ingen vacker syn”, säger han och berättar att det är med avsikt de har låtit de tidigare hamlade träden runt huset växa upp: ”Så ser inte folk eländet”.

BILDER:

25. Danbyholm: Corp de logi o utsikt: ”243.JPG”

26. Danbyholm: Corp de logi o utsikt: ”240.JPG”

BILDTEXT:

1993 sökte Danbyholms ägare, Conny Pettersson, bidrag för att bland annat kunna rusta det illa åtgångna corps de logiet. Han har ännu inte fått något svar hävdar han sommaren 2000.

Conny och hans hustru Anita skulle vilja rusta huvudbyggnaden för att själva kunna ta det i besittning. Nu bor de trångt i en av de små sjuttonhundredratsflyglarna som förr utgjorde inspektorsbostad. Fyra av de fem barnen får inte ens plats i huset utan är ”utlokaliserade” i andra byggnader på gården, en av sönerna bor i en av de gamla statarlängorna – inte heller den upprustad.

Men detta att Conny och Anita själva vill bo i huvudbyggnaden kan ligga dem i fatet när det gäller möjligheten att få byggnadsvårdsbidrag. Så här förklarar Bo Svensson länsstyrelsens policy:

B: Vi ger ogärna just till just bostadshus där inte allmänheten har tillträde, eller att det ligger så att ingen ens kan åka förbi det /.../ Vi ser gärna att dom på nåt sätt är öppna: antingen nån gång per år eller specialvisningar. Så tillgängligheten är viktig. Och då är ju tanken som sagt att det ska fungera för nån mer än enbart ägarna, utan det är för folk i bygden och för... ja, nån sorts turism.

Samtidigt tycker många av Danbyholm och Valinges aktörer att det inte räcker med att gamla hus står uppsnofsade och renoverade. Husen ska brukas och helst också vara bebodda - detta, om något, uppfattas som en garanti mot alltför långt gånget förfall. Där ska finnas liv och rörelse och man gläds till exempel åt att det nu åter flyttar in barnfamiljer i gårdsbyn på Valinge.

På Danbyholm tar en av Connys hyresgäster, Maria Johansson, ofta med sig bekanta för att titta på "Slottet" som hon säger om Danbyholms huvudbyggnad. Men besökarna blir ofta besvikna när "dom ser hur förfallet det är", säger hon. Maria är bekymrad över huvudbyggnadens framtid och tycker att det är viktigt att hitta ett användningsområde:

M: Jag vet inte om det går att använda till nåt men åtminstone ha det öppet för folk som vill komma och titta eller så... kunde man ju ha. /.../ än att bara ha det stå och... ramla isär då.

Connys hustru Anita kan mycket väl tänka sig att visa upp vissa rum i huvudbyggnaden för intresserade besökare, förutsatt att det först blir rustat. (Jag undrar i mitt stilla sinne om någon någonsin upplyste henne och Conny om att det skulle ökat deras chanser att få bidrag om de hade nämnt detta i sin ansökan.) Men Anita upplever att det överhuvudtaget inte tycks finnas

något intresse från kulturmiljövårdens sida för Danbyholm. Det finns ju en massa gamla byggnader och gamla maskiner och jordbruksredskap som bara står. Det har ju varit proffs från kulturmiljövården här och ändå händer det ingenting, säger Anita uppgivet: ”Och då är det väl inte intressant då, det vi har här.”

BILD 27: Danbyholm: Ekonomibygnader: 225 Grishuset

Som på många andra herrgårdar behöver flera av Danbyholms byggnader rustas upp. Här det gamla svinhuset. I bakgrunden snickeriet, vars interiör enligt ägarna ännu ser ut som ”när snickarn gick hem, när han gjorde dom sista ekrarna”.

BILD28.: Danbyholm: Flyglar: 236.JPG

BILDTEXT:

En del av Danbyholms byggnader har trots allt fått sig en uppfräschning och här fick godsägaren, Anita Pettersson, och hennes döttrar, som var de som utförde målningsarbetet, konsulthjälp från läns museets byggnadsantikvarie när det gällde färgsättningen.

BILD 29: Anita: 191.JPG

BILDTEXT:

Själva renoveringsjobbet har godsägaren, Anita Pettersson, ingenting emot: ”Ju mer arbete man lägger ned på ett ställe, desto mer känner man för det. Vi skulle ju kunna sälja och leva gott, men vi trivs här”, säger hon.

När jag i bilen på vägen tillbaka till Nyköping frågar Bo Svensson hur det är möjligt att Conny inte har fått ett svar på sin bidragsansökan säger han att det låter underligt. Förmodligen är det så att Conny faktiskt har fått ett svar, ett avslag, men att han kanske blivit uppmanad att ansöka igen

ett annat år när det finns mera pengar. Kanske har han då missuppfattat det hela och trott att hans ursprungliga ansökan ”ligger kvar”? Kanske har han inte förstått att man måste söka på nytt varje år om man har fått avslag? Hur det nu än förhåller sig med den saken verkar det onekligen ändå som om kommunikationen mellan kulturmiljövård och allmänhet i vissa fall kunde förbättras. (Det kan dock tilläggas att när denna text går i tryck har Conny faktiskt beviljats ett byggnadsvårdsbidrag efter att ha inkommit med en ny ansökan till Länsstyrelsen. En vårdplan för Danbyholm är också under upprättande. Conny och hans familj har redan påbörjat renoveringen.)

BILD 30: Arkivbild: SLM.MOO4344

BILDTEXT:

Danbyholm på den tiden då det ännu betraktades som ett ”mönsterställe”. Bilden från 10-talet, eventuellt tidigt 20-tal.

BILD 31: Danbyholm: Corp de logi o utsikt: 228.JPG

BILDTEXT:

Danbyholm sommaren 2000. Ägarna, familjen Petterson, har med flit låtit träden framför huvudbyggnaden växa sig stora för att dölja dess förfall.

BILD 31A: DANBYHOLM: CORPS DE LOGI OCH UTSIKT: P0000587.JPG

BILDTEXT:

Sommaren 2001 påbörjades trots allt renoveringen av Danbyholms corps de logi. Taket har fått ny plåt, framsidan har putsats om och träden framför byggnaden har åter hamlats ned.

Ett annat exempel på vad man kanske kan kalla ”bristande” dialog är Valinges ”Luffarkula”, en liten träkåk som enligt nuvarande ägaren, Kerstin Gullstrand, en gång i tiden uppfördes av hennes morfar för att luffarna inte skulle ligga och röka på logen. Häromåret sökte Kerstin byggnadsvårdsbidrag för att rusta ”Kulan” och för att bland annat få bort alla ”jäkla myror” som bor där. Länsstyrelsen avslog Kerstins ansökan.

När jag tog med mig byggnadsantikvarie Bo Svensson till Valinge visste jag inte om det var just han som hade handlagt ärendet, men han frågade i alla händelser inte efter någon luffarkula. Kanske kände han inte till den? Jag beslutade mig för att frånga principen om att låta informanten styra och sa till Bo:

N: Nu låtsas vi att jag är herrgårdsägaren som kommit ut för att träffa länsstyrelsens representant och då säger jag: Nu måste du titta på min luffarkula!

B: Då skulle jag säga, precis så: ”Det ska vi göra!” För det är intressant. Helt klart. Bortglömd och udda kategori.

När vi närmar oss luffarkulan säger Bo:

B: Kan det vara den? Vad trevligt. Kul. Den har jag inte sett. /.../ Timrad historia. Ganska sen panel, dom har donat och fixat med den, hållit den i skick. Enkupigt tegel – lite trasigt. Borde man lägga om några pannor. Väntar man så börjar hela taket att bli ledset. Gräset runt omkring är inte så bra eftersom det håller fukt. /.../ Locklistpanelen ser hyfsad ut.

Vi tittar in i Kulan och upptäcker alla myrorna som byggt en stack där inne. Huset visar sig vara i sämre skick än vad man tror när man bara ser det utifrån, säger Bo, men fortfarande går det mycket väl att rädda. Bo tycker dock att det låter väl ”lyxigt” att huset från början skulle ha byggts för luffarna. ”Men det kan ju faktiskt också ha varit en sån här tidig, trevlig gärning”, säger han, ”det finns ju en del såna”.

BILD 32: Kerstin Gullstrand: ”Vid luffarkulan”

BILDTEXT:

Godsägaren Kerstin Gullstrand framför Valinges ”Luffarkula”.

Nästa ”länsstyrelsemänniska” som jag tar med mig till Luffarkulan är Eva Fransson. Eva är i grunden arkeolog med etnologi och agrarhistoria som breddningsämnen. Nu är det plötsligt vara andra detaljer än knutskallar och spåntpanel som står i fokus: För Eva är det som blir ”liggande kvar” det som är spännande - och framför allt varför det blir liggande. Inne i Luffarkulan böjer hon sig ned och börjar veckla upp en gammal smutsig trasmatta som ligger på golvet.

E: Det här är såna här vanliga... enkla trasmattor, men åh så vackra! /.../ Här har dom suttit nästan mekaniskt och tagit dom här remsorna och slagit in dom. Dom har inte ens kanske varit så noga med mönsterrapporterna. /.../ Jo, men det blå kommer med tämligen jämna mellanrum här. Här har du [skrattar till] arbetarskjortan och... lilla... lilla rosa förklä't kanske. /.../ Där har du hela livet i den här trasmattan...

BILD 33: Eva Fransson: Valinge: ”trasmatta i luffarkulan”.

På besök i Luffarkulan. Kulturmiljövårdaren Eva Fransson är intresserad av sånt ”som blir liggande kvar”.

Nicole Pergament

Sörmlands Museum

Sidan 49

Nästa sak Eva lägger märke till är en stor stekpanna utanför Luffarkulan.

E: Det där var en riktig herrgårdsstekpanna! /.../ Den där kan man inte lyfta med en hand! /.../ Kanske något sånt där gammalt överblivet som dom har slängt ut till luffarna. Nej, men det var en intressant byggnad, i och för sig. Men sorgligt som sagt att det förfaller...

Trots att länets kulturmiljövårdare tycker att Luffarkulan är en ”trevlig gärning”, en ”bortglömd och udda kategori” och att det är ”sorgligt” att den förfaller så får Luffarkulan som sagt inte något byggnadsvårdsbidrag. Pengarna räcker inte till sådant, säger både Bo och Eva.

Jag vet inte hur den ansökan såg ut som Kerstin Gullstrand gjorde eller hur den var motiverad, men när jag frågar Bo Svensson på länsstyrelsen vilket sorts material han normalt får i sin hand säger han att ansökningsblanketten är mycket enkel: den handlar om vad man vill göra, hur vill man göra och vad det kostar. Man kräver även bilder och gärna ritningar. Ju mer material man skickar med desto bättre, för det underlättar hanteringen, säger Bo. Ändå verkar det inte troligt att den ansökan Kerstin skickade till länsstyrelsen redogjorde för de kulturellt förvärvade föreställningar och minnen som finns kopplade till Luffarkulan. Hade Kerstin eller handläggaren på länsstyrelsen bett den förre smeden Sven Sandberg och hans hustru Elsa att berätta om Kulan hade de till exempel kunnat få höra detta:

E: Det var ju adelsmän och alla möjliga som gick landsvägen. Och då var det så att dom fick mat, nere i herrgårdsköket da. Och sen fick dom sova – eller di fick ligga där i Kulan. /.../ Det var pärlbräder och det var målat. Precis lika fint som i vårt kök! /.../ Och dom fick ett verktyg,

antingen en yxa eller spade eller nånting, om dom ville arbeta - arbeta på går'n, så fick dom det!
Så var det ju!

S: Jaa, visst. Men di flesta... di fick... det hette nånting att di städsla dom. Och då fick di en femma... för att... när di tog då tjänsten alltså som arbetare. Och en del, di gick aldrig och jobba utan di bara stack med den där femman.

/.../

E: Å di söp! Ja. Den ene gubben bet näsan av den andra – det var ju ett liv!

Visserligen har säkert dessa berättelser med tiden blivit just berättelser eller kanske till och med skrönor. Men är det rimligt att därför inte väga in dem vid bedömningen av Luffarkulans kulturhistoriska värde? Många gånger kan kanske människors föreställningar om en byggnads historia vara intressantare än ett exakt fastställt byggnadsår. Jag vill med detta inte påstå att man inom kulturmiljövården är ointresserad av dessa aspekter. Det tycks snarare handla om att man saknar instrument för att behandla dem.

Men det är inte alla som tycker att det är sorgligt med Luffarkulan. Vad Kerstin Gullstrand inte kände till när hon sökte bidraget var att Kulan egentligen inte är hennes, den tillhör nämligen Sven Sandberg:

S: Det är min kåk, för den har jag fått!

N (förvånad) Har du fått den?

/.../

S: Jaa, det är bra många år sen. /.../ Jag fick det där huset till ved. Men det... det var ju bara två tunna brädväggar och sågspån emellan... det var inget att göra arbete på en gång.

Sven fick en gång i tiden Luffarkulan av Kerstins morbror, Olof Kleen, för att riva och använda som ved, men han tyckte inte ens den dög till det. När jag frågar Sven om han inte tyckte att Kulan var fin säger han: "Ah, det brydde jag mig inte om". Ett tag lurade Sven på att ta huset till någon annan plats och ha den som sommarstuga, men det var för mycket besvär: "Det var den inte värd den där träkåken".

När jag frågar Kerstin hur hon hade tänkt sig att använda Luffarkulan om hon hade fått bidrag tycks hon bli lite förvånad. Det verkar inte som om hon alls har tänkt på att den skulle kunna användas till något. När jag frågar om hon inte skulle kunna tänka sig att inrätta en bed&breakfast-facilitet i Luffarkulan tänker hon på idén och börjar hon genast fantisera om hur man då skulle kunna kombinera med att återigen väcka liv i "Gamla Konsum", den gamla lanthandeln i gårdsbyn på Valinge. Jag talar om de möjligheter som finns i Sörmland att hyra häst och rida runt på långa turer där man stallar in hästen på en gård över natten och själv sover på höskullen. Då skulle ju folk få sova i Luffarkulan istället för på höskullen, precis som luffarna fick göra, föreslår jag. Ja, och det är ju inte heller så långt från Sörmlandsleden och det finns fina promenadstigar och fisk i sjön, säger Kerstin och funderar vidare:

K: Spännande tanke! Jag får ta och tugga på det här. Det är faktiskt roligt. Fast det blir väl som vanligt att alla goda idéer urartar till hårt arbete.

När jag frågar byggnadsantikvarie Bo Svensson vad han tycker om idén att göra bed&breakfast-service av Luffarkulan säger han:

B: Perfekt! Nån funktion är aldrig fel utan tvärtom – det är väldigt bra. Utan en funktion så tappar byggnaderna i underhåll i alla fall längre fram.

Bo tycker överhuvudtaget att man mycket väl kan vidareutveckla turistnäringen på herrgårdarna - förutsatt att det görs på ”ett bra sätt”. Det handlar om en balans så att man har kvar ”de värden som gör det värdefullt, så att man inte förstör dom eller sliter ner dom”.

Leif Rylander på Valingetorp Nedre Smedskärr kan tänka sig Valinge som en turistattraktion, men jordbruket måste också vara igång. Så här säger han när jag frågar vad en ”levande” herrgård är:

L: En levande herrgård det är om den... jaa, lite öppen och brukas för fullt och man kan få komma och titta på't...

Men det är inte alla på Valinge som är så pigga på tanken på turister i landskapet. Så här säger Karin Flynn och hennes mor Birgit Lyngskog borta på Karltorp:

K: Skulle man börja köra turistbussar här och peka ut oss som nån... kuriosa så vore väl [skrattar] inte det så kul heller!

B: Återigen så finns det väl inte så mycket att se, som dom kan bjuda ut och se runt om här nere.

K: Det är ju landsbygd, vet du. Det blir ju Skansen...

B: Det ska väl vara lite spännande också!

N: Du tycker inte det är så spännande?

B: Nej, det tycker jag inte.

För Birgit, vars mor var uppvuxen på Valinge och inget annat ville än att flytta ”till sta'n”, är det svårt att se att det skulle finnas någon attraktionskraft för turister i herrgårdslandskapet. Karin som hör till nästa generation kan emellertid se Skansenpotentialen.

De många minnenas landskap

På de bägge herrgårdarna Danbyholm och Valinge finns som vi har sett många olika slags människor, av skiftande ålder och karaktär, med olika slags yrken och med skiftande social och kulturell bakgrund. Därav följer att det är mycket svårt att ge ett entydigt svar på frågan hur dagens ”herrgårdsmänniskor” upplever, värderar och förhåller sig till sitt landskap. Ett par skiljelinjer har trots allt ändå gått att skönja. Något oväntat fann jag till exempel att det tycks finna större acceptans för förändringar bland de äldre informanterna än bland de yngre. För någon som själv har sett och upplevt den sanslöst omvälvande förändringen av vårt samhälle som nittonhundralet har bjudit är en förändring mer eller mindre i kulturlandskapet inte särskilt dramatisk. Det är ”tidens gång”, helt enkelt. Eftersom dessa ”framstegsvänliga” informanter dessutom i hög grad tycks ha präglats av det tidiga nittonhundralets utvecklingsoptimistiska retorik har jag valt att kalla dem för ”modernister”. Mot dessa har jag ställt min egen trånsjukt

tillbakablickande efterkrigsgeneration – vi som vuxit upp med Astrid Lindgrens idylliska Bullerbyvärld och i brist på egna erfarenheter vill tro att allt var finare, vackrare, bättre och mer ”äkta” förr. Oss kallar jag nostalgiker. Men här talar vi naturligtvis om ständiga gränsöverskridanden, för att inte säga: ganska grovt tillyxade generaliseringar. I själva verket är nog de flesta av oss ”pendlare” mellan det modernistiska och det nostalgiska förhållningssättet.

En annan särskiljande faktor är brukarperspektivet, där materialet i studien bekräftar teorin att ju mer ”aktivt” vi själva brukar landskapet, desto större är vår acceptans gentemot dess förändring. Så länge det handlar om vår egen täppa, där vi själva är herre, så länge är förändringar av godo, där legitimerar vi vårt ägande genom att tukta och hävda, medan det landskap över vilket vi inte har kontroll eller inflytande gärna får förbli som det ”alltid” har varit.

Vårt sätt att uppleva och uppskatta en plats, liksom vår förmåga att identifiera oss med ett landskap, är avhängigt en rad faktorer där inte minst de personliga minnen men även de kollektivt nedärvda berättelserna spelar en avgörande roll. En nykomling har helt enkelt inte samma förhållande till en plats som den som har vuxit upp där, eller som har bott där tillräckligt länge för att ha tillägnat sig sina egna mycket specifika erfarenheter, liksom andras berättelser och minnen. Just i detta finns ofta den stora skiljelinjen mellan de lokala ”aktörerna” och den tillfälligt besökande, om än aldrig så pålästa, kulturmiljövårdaren. Inte desto mindre verkar just minnenas betydelse vara något som i ganska liten grad har uppmärksamats av den professionellt förvaltade kulturmiljövården. Det är ju egentligen inte så konstigt. Dels tycks man sakna rutiner och verktyg för att hantera människors minnen och det är väl i så fall här det etnologiska arbetssättet skulle ha något att tillföra kulturmiljövården. Å andra sidan kan man, med tanke på alla de olika och skiftande minnen som finns kopplade till en och samma plats, fråga sig hur en

stackars kulturmiljövårdare egentligen ska gå till väga för att tillgodose och ta hänsyn till allas minnen?

Källor och litteratur

Otryckta källor

Södermanlands läns landsting. 1978. Utvecklingsplan för turism och regionalt friluftsliv 1:1. Handlingar vid Södermanlands läns landstingsmöte, stencil.

Tryckta källor och litteratur

Destination Sörmland, Landstinget Sörmland. 2001. Broschyr.

Frykman, Jonas & Orvar Löfgren. 1985a. Modärna tider. Malmö: Liber.

Frykman, Jonas & Orvar Löfgren. 1985b. "På väg – bilder av kultur och klass". I: Frykman, Jonas & Orvar Löfgren (red). 1985. Modärna tider. Malmö: Liber.

Gunnemark, Kerstin. 1998. Hembygd i storstad. Om vardagslivets praktik och den lokala identitetens premisser. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.

Hellspong, Mats & Orvar Löfgren. 1994. Land och stad. Malmö: Gleerups.

Jencks, Charles. (1986) rev. 1996. What is Postmodernism? u.o. Academy editions.

Johannisson, Karin: 2001. Nostalgia. En känslas historia. u.o. Bonnier Essä.

Johansson, Ella. 1997. "Bygd och obygd. Landskap och social skiktning". I: Saltzman, Katarina & Birgitta Svensson (red). 1997. Moderna landskap. Identifikation och tradition i vardagen.

Stockholm: Natur och Kultur.

Klein, Barbro. 1990. "Transkribering är en analytisk akt." I: RIG 73(2):41-66

Lindvall, Karin (red). 1996. Spår av tid. Om sörmländska kulturlandskap i staden och på landet. Södermanlands museums förlag.

Lo-Johansson, Ivar. 1954. "Sörmlänningarnas lynne. Ett tal till Södermanlands-Nerikes nation i Uppsala den 1 maj 1954." BLM 1954.

Löfgren, Orvar. 1997. "Mellanrum. Vita fläckar och svarta hål i storstadens utkant". I: Saltzman, Katarina & Birgitta Svensson (red). Moderna landskap. Identifikation och tradition i vardagen. Stockholm: Natur och Kultur.

Nordström, Maria & Fredrika Mårtensson. 2001. Att bo på landet är olika. En miljöpsykologisk studie av hur landsbygdsbor ser på boendemiljö och byliv. Rapport 01:4. Alnarp. Sveriges lantbruksuniversitet. Institutionen för landskapsplanering.

Saltzman, Katarina & Birgitta Svensson (red). 1997. Moderna landskap. Identifikation och tradition i vardagen. Stockholm: Natur och Kultur.

Schama, Simon 1995: Landscape and Memory. London: Harper & Collins.

Svensson, Birgitta. 1997. "Vardagsmiljöer och söndagskulisser. Landskapets naturliga förflutenhet och kulturella samtid". I: Saltzman, Katarina & Birgitta Svensson (red). Moderna landskap. Identifikation och tradition i vardagen. Stockholm: Natur och Kultur.

Svenska gods och gårdar. Illustrerade herrgårdsskildringar. Del 2. Andra upplagan. 1930. Stockholm: Tullbergs förlag.

Svenska slott- och herresäten vid 1900-talets början. 1908. Stockholm.

Sveriges städer och samhällen jämte landsbygd. Del. 1. 1947. Göteborg: Nordisk kultur.

Sörmlandsbygden. Södermanlands hembygdsförbunds årsbok. 1988:2. 1987. Nyköping: Södermanlands hembygdsförbund.

Tidningar

"Mitt i sommaren". Svenska Dagbladet 4 juli 2001.